

ШВИРГАТИ НАДСВІТЛОВІ ЧАСТИНКИ І ШИРЯТИ В ПОВІТРІ – ЙОГО ЗАХОПЛЕННЯ (СПОГАДИ ПРО О.П. БІЛАНЮКА)

Василь ВАЙДАНИЧ

Національний лісотехнічний університет України,
вул. Генерала Чупринки 103, Львів 79000
e-mail: forestviv@ukr.net

Редакція отримала статтю 18 вересня 2012 р.

Професор експериментальної фізики Рочестерського університету (1958–1964), згодом Свартморського коледжу (з 1964 р.) Олекса Мирон Петрович Біланюк своїми науковими доробками та відкриттями збагатив світову науку, підняв авторитет української наукової спільноти. Про його непростий шлях до знань, науковий доробок та вподобання, особисті захоплення та громадську діяльність ще за життя в різний час та у різних виданнях було вміщено чимало доброзичливих статей і відгуків. Його невтомна подвижницька праця в Україні як іноземного члена Національної академії наук України, члена редколегій “Українського фізичного журналу”, журналу “Світ фізики”, праця з колективом авторів над п’ятитомною енциклопедією з фізики, завзятого популяризатора фізичної науки викликає захоплення, а її наслідки очікують на вивчення. Він був і залишається яскравою особистістю. До всього мав власний підхід. Перебуваючи в гостях, найперше переглядав бібліотеку. Жодна назва не залишалась поза увагою. Жодних зауважень чи запитань. Поза тим, портрет господаря намальований. До речі, на літературі він знався, поезією захоплювався.

У цьому повідомленні окреслені різноманітні зустрічі з Олексою Петровичем, що відбулись у різний час, в найрізноманітніших ситуаціях – від побутових до наукових диспутів. Відтворена реакція на ті чи інші події, яка була часами емоційна, але завжди виважена. Професор Олекса Мирон Петрович Біланюк запам’ятовується як емоційний співрозмовник, ввічливий, доступний, товариський, правдивий, а найперше, як полум’яний патріот України. Він з гордістю підкреслював: “Я твердий лемко!”

Олекса Біланюк був надзвичайно контактною людиною. Я дякую долі, що мав приємність досить тривалий час спілкуватись із цією непересічною особистістю.

Моя перша зустріч з професором О.П. Біланюком відбулася 1963 р. у США. Треба сказати, що це були найхолодніші відносини між СРСР і США за роки “холодної війни”. Причиною загострення стало розміщення на Кубі радянських ракет з ядерними боеголовками. У відповідь США

оголосили морську блокаду Куби. Війська НАТО і країн Варшавського договору були приведені в стан бойової готовності. Так виникла Карибська криза. А коли 24 жовтня 1962 р. п'ять радянських кораблів підійшли впритул до зони блокади, світ опинився на межі початку нової світової війни. У цей відповідальний момент, за три години до можливих бомбардувань Куби, лідери США та СРСР, Джон Кеннеді та Микита Хрущов, пішли на взаємні поступки і відвернули загрозу війни. Основні домовленості:

- СРСР забирає ракети з Куби;
- США відповідно ліквідовують ракети в Туреччині, які могли досягти об'єктів на території СРСР за 5–10 хв.

Задля розширення довіри між країнами укладено низку програм, поміж них угоду про збільшення щорічного обміну студентами, аспірантами, науковцями (до 50 осіб з кожного боку).

У вересні 1963 року, з двох вибраних мною університетів, Гарвардського або Рочестерського, Держдепартаментом США був скерований у Рочестер. Мальовниче, зелене місто Рочестер розташоване на Північному Заході від Нью-Йорка на березі озера Онтаріо. Моїм керівником був призначений професор К. Тігарден. Для роботи отримав офіс, який ділив з професором із Сан-Паулу (Бразилія), а для проведення досліджень, мені виділили куток у лабораторії, в якій працював докторант із Делі (Індія). Після узгодження теми, розпочав монтаж обладнання. Частина устаткування змушений був виготовляти на місці (вакуумметр, камеру для роботи в сухій атмосфері, міні-піч для роботи в атмосфері гелію, всілякі з'єднання, подовжувачі тощо). Дрібні деталі (опори, конденсатори, вакуумні ущільнювачі, електричні розетки, провідники тощо) випишував зі складу департаменту, вартісніші – замовляв, використовуючи силу-силенну каталогів (справжнє відкриття для мене), з, переважно, штатівських фірм, а деякі, наприклад, ФЕП (фотоелектронний помножувач) – із Англії. Найбільше дошкуляли деталі кріплення (болти, гайки, різноманітні хомути), позаяк перевід міліметрів, сантиметрів (у яких я мислив) у дюйми ускладнював роботу. Щоб вийти з положення, замовив з Японії штангенциркуль, у якому “інчі” та сантиметри були суміщені. Навіть найдрібніша деталь підлягала оплаті або власним коштом, або з рахунку. За декілька місяців до завершення стажування, керівник повідомив, що виділена мені на стажування сума в одну тисячу доларів багаторазово перевищена. Але ця цікава історія могла би заслуговувати на окрему розповідь.

В очікуванні замовлених деталей та матеріалів, зі своєї ініціативи розпочав знайомитись з найближчими цікавими для мене лабораторіями, відвідав циклотрон. “Живий”, не схематичний, а справжній (3,5–10) Мев циклотрон. Виявилось, що провідним інженером на циклотроні працює українець Роман Гавриляк. Він повідомив про професора Біланюка, який напередодні заходив довідатись чи часом не було стажиста з України. Я залишив свої координати. На другий день ми зустрілись. Він відрекомендувався: “Олекса Біланюк”. Я був вражений, що такий молодий, а обіймає таку високу професорську посаду (Associate professor). На той час О. Біланюкові було трохи більше тридцяти п'яти. Після короткої розмови він залишив свої координати. Невдовзі я навідався до нього в кабінет. Впадаючи у вічі наліплені на шафах і на стіні листи, препринти, короткі журнальні статті. Олекса Петрович пояснив, що мав необережність разом з колегами надрукувати працю про гіпотетичні частинки, які мають рухатись з

надсвітловою швидкістю. “До речі, ми довели, – зауважив професор, – що сучасні фізичні закони не заперечують існування частинок з такими властивостями”. Він зі скромності не надавав ваги цій роботі. Статтю довго не публікували, редакція щораз просила пояснити то одні, то інші місця роботи, на які вказували рецензенти, а після її появи надійшло багато редакційних і приватних листів, на які конче треба було відповідати. Замість розпачу чи незадоволення, Олекса Петрович повідомив, що це добре, і навіть дуже добре, що надійшли критичні листи. Адже є можливість глибше вникнути в проблему, всебічно обміркувати питання. Нагадаю, наша зустріч відбулась по свіжих слідах після першої публікації О.П. Біланюка, В.К. Дешпанде і Е.Г. Сударшана про гіпотетичні частинки, які мають рухатись із надсвітловою швидкістю. Знаходити позитивне навіть у невідповідних ситуаціях було характерним для Олекси Петровича.

Друге, що мене приємно вразило, – це велика кількість папок, вертикально розміщених у висунутій шухляді письмового столу. Папки містили вкладки з клеєними різнокольоровими наліпками, позначками та написами. Це давало змогу розміщувати різноманітні документи (листи, статті, препринти, публікації тощо) у певному порядку і швидко знаходити будь-який документ навіть кількарічної давнини. Ніби заморожений розглядав цей чудовий монтаж папок – справжню веселку. Я з сумом пригадував нашу “багатующу оргтехніку” з двох папок: швидкозшивача та папки з зав’язками. Олекса Петрович був по-справжньому високоорганізованою людиною. Свій графік роботи тримав у пам’яті на багато тижнів і навіть місяців наперед. Наша зустріч була короткою. Просив зустрінутись через два тижні в обідню пору на більш тривалий час, бо має багато запитань. Натомість запропонував познайомитись з науковим працівником бібліотеки університету – українцем Зеноном Шепаровичем, якого він повідомив про мене і пояснив де і як його знайти.

З. Шепарович показав мені бібліотеку, розповів про її структуру. Відвідувачі самі знаходять потрібну книжку, а працівники, переважно студенти, записують її у формуляр відвідувача, вказавши термін повернення. Книжку, яку повертають, вкидають у щілину спеціально виділеного стола. Відмітку про повернення проставляють без присутності абонента. З 18-го поверху вежі бібліотеки ми оглянули місто Рочестер, його околиці. Добре проглядалось озеро Онтаріо, яке входить у систему Великих озер Північної Америки (Верхне, Гурон, Мічиган, Ері та Онтаріо). Внутрішній водний шлях системи цих озер становить 1870 км. Йому належить виняткова роль у розвитку промисловості Північних штатів і виникненню індустріальних гігантів на берегах цих озер.

Через два тижні Олекса Петрович запросив мене на обід до ресторану в місті. Університет з навчальними корпусами та всією інфраструктурою (campus) розташовувався за містом. За обідом запитання торкалися медицини, університетської освіти, викладацького складу, дисциплін, які вивчають фізики, принципу вибору спеціальностей, вибору місця праці випускниками тощо. Спочатку я почувався напружено, але відсутність каверзних запитань, щира зацікавленість повоєнним Львовом, його відбудовою, змінами в місті викликали повагу, справжню довіру до співрозмовника. Його цікавили мова викладання і навчання в університеті, мова спілкування на роботі, вдома, з друзями, які газети друкуються українською, якою мовою ведеться технічна документація. Чому центральні газети та кінострічки не перекладаються українською мовою? Стало зрозуміло, що

Олекса Петрович правдиво обізнаний про Україну та Радянський Союз. Добре, що власне я опинився в Рочестері, адже з чотирьох стажистів від України лише я спілкувався українською. Безумовно, не були обійдені питання протистояння соціалізм – капіталізм. Професор наголошував, що відсутність конкуренції є гальмом розвитку. Я з чимось погоджувався, дещо заперечував і намагався не встрявати в активну політичну дискусію. Пам'ятав настанову представника посольства у Вашингтоні М. Даніліна – людини світлої голови, – який нами опікувався і наголошував, що ми опинились у зовсім іншому середовищі і для нас буде найкраще не агітувати американців і не встрявати в полеміку, особливо на політичні теми.

Олекса Петрович розповів про суттєві зміни у царині їхньою освіті, що відбулися в недалекому минулому. Цьому сприяли успіхи космонавтики в Радянському Союзі, політ першого космонавта. Освітня реформа позитивно позначилась на підвищенні зарплати професорів, учителів, зростанні їх ролі в суспільстві, розширенні кола і числа стипендій та ін. Розповів, що в американському суспільстві активно обговорюється питання про запровадження загального медичного забезпечення і в його країні.

Американці називають осінь червоною, а не золотою, оскільки листя дуба і винятково клена набирають яскраво-багряного забарвлення. Шепаровичі та Гавриляки запросили в цю дивовижну осінню сонячну пору приєднатись до них у поїзді в знамениті Broak Stone Park та Letchworth Park. Олекса Петрович запропонував як додаток до мого свій фотоапарат спеціально для кольорових слайдових знімків, яким я, до речі, користувався впродовж усього періоду перебування у Штатах. Після повернення додому одним з перших широко використовував слайди на конференціях, лекціях, доповідях. Олекса Петрович не відмовляв у допомозі й після завершення стажування. Декілька разів надсилав спеціальні лампи до слайдового кадропроєктора, зі своєї ініціативи надсилав коштовну монографію “Фізика центрів забарвлення”. Це була людина широкої вдачі і великої душі.

Хочу наголосити, що я потрапив до Рочестера у несприятливий і важкий для мене час. По-перше, місто було закрито для наших дипломатів, з часів революції його не відвідала жодна посадова особа з Радянського союзу. По-друге, виникли проблеми через “неврожай”. Газети закликали не продавати Хрущову пшеницю, позаяк він обіцяв поховати капіталізм. По-третє, на мене поширювалась 40-мильна зона, яку без дозволу Держдепартаменту не мав права покидати, про що мені нагадали після відвідин парків, які не входять у дозволену зону. По-четверте, відбулась низка резонансних подій. Все це тиснуло на психіку, негативно впливало на стажування.

Так, на початку листопада в шпигунській діяльності звинувачено трьох наших посланників з дипломатичного корпусу. У відповідь через два тижні в Москві арештували проф. Баркхорна за шпигунську діяльність. 22 листопада 1963 року смертельно поранено 35-го Президента США Джона Кеннеді. Це трапилось майже в обідню пору в п'ятницю. Я відразу з лабораторії пішов до гуртожитку, слухав радіо. І тільки в неділю вийшов, щоб купити газету. Заголовок мене приголомшив: “Російський марксист убив нашого Президента”. Я опинився в ізоляції. Щоденні відвідування пошти були марними, хоча очікував на важливу інформацію з дому. Намагання зв'язатись по телефону з рідними були марними. Відчував за собою стеження. З лабораторії від мене забрали телефон, поміняли робочий стіл. В кімнату гуртожитку потрапили записки з погрозами. Згодом довідався, що подібне траплялось із моїми колегами, стажистами інших університетів.

Усередині грудня Олекса Біланюк запропонував зустрітись у помешканні Гавриляків. Я одразу збагнув, що буде гаряча дискусія, і міркував як реагувати на політичне обговорення останніх подій. Мої переживання були даремними. Жодних згадок про шпигунів, “марксиста” Освальда, який убив Кеннеді, про хліб з горохом, який продавали в Україні, про закупи пшениці тощо не йшлося. Інтелігентність, професорське виховання, висока тактовність Олекси Петровича передались усім. Про свій неспокій ні з ким не ділився. Поза тим, гадаю, Олекса Петрович здогадався про мої переживання і навмисне запросив на цю зустріч, яка для мене багато важила. Господар показав багацько кольорових слайдів із своїх сімейних мандрівок, перепало на горіхи п. Олексі, що досі орендує житло, позаяк купівля в кредит набагато вигідніша. Замість виправдання п. Біланюк став розповідати про мандрівки на планерах. Розповідь була винятково захоплюючою, барвистою. Розповідаючи про польоти на планерах, не шкодував епітетів. Він мав права інструктора з польотів на планерах, двічі на тиждень на громадських засадах проводив заняття і практичні навчання управління планером з відвідувачами занять безпосередньо на летовищі. Хоча він професійно управляв одномоторними літаками, перевагу надавав ширянню на планерах. Цій улюбленій справі відводив бодай день на тиждень. “Упіймати за хвіст” повітряний потік і потім годинами ширяти – найчарівніше, ні з чим не зрівнянне, почуття, переконував літун. Іншим разом розповідав, як зненацька здійнялась негода і його ледь не захопив турбулентний потік. Про захоплення небом розповідав частіше, ніж про фізику. А фізиком Олекса Петрович, як відомо, був серйозним. За щільним графіком вільного часу у нього майже не залишалось. Окрім своєї прямої професорської діяльності та згаданих летунських уподобань, Олекса Петрович виконував низку всіляких інших громадських завдань, періодично з’являлись його статті та роздуми в україномовних американських та канадійських часописах і журналах, до речі, не лише на фізичну тематику.

Мені не відомо чи мав розмову Олекса Петрович про мене з моїм керівником або з іншими фізиками, до яких я мав дотичність, але його декілька набігів до мене в лабораторію не залишилися поза увагою. Так, якось професор Тігарден зауважив, що я великий везунчик, коли такий знаний професор не залишає мене без уваги. А невдовзі професор Р. Нокс (відомий за монографією “Теорія екситонів”) запросив на партію в покер. Були також запрошені професор Д. Декстер (відомий фізик-теоретик в галузі фізики твердого тіла) та італійський професор Дж. Балдіні (наші лабораторії були поряд). Я виграв 12 доларів, подякував за науку і зауважив, що виграв завдяки цілеспрямованій активній підтримці аж трьох професорів. На це проф. Балдіні відповів реплікою, що новачкам завжди таланти, але лише на початку. Неабияк важив мені не виграш, тим паче з явними піддавками, а факт запрошення, він розвіяв мої всілякі сумніви. До речі, проф. Декстеру переклав велику за обсягом, понад сорок сторінок, рукописну статтю С.І. Пекара про полярони з російської мови на англійську. Дискусія між ними про характер взаємодії цих квазічастинок з йонною ґраткою не припинялась упродовж багатьох років. Через декілька днів проф. Р. Нокс запросив на свято Різдва Христового, де окрім згаданих “покерівців” були присутні мій керівник К. Тігарден та ін.

Оскільки жодної інформації з дому не надходило, зв’язатись із куратором посольства не вдавалося, з дозволу Держдепартаменту виїхав на

зустріч Нового 1964 року у представництво Радянського Союзу при ООН у Нью-Йорку. Там розповів про свої проблеми. Наступного дня мене запевнили, що дома все гаразд. Зв'язок теж скоро налагодиться. Такої швидкої відповіді не очікував, тож сумнів залишився, проте настрій, звісно, покращився. На зустріч Нового року зібралось усе Представництво. Прибули з десятків моїх колег-стажистів з різних університетів. Тости проголошували Голова Представництва М.Т. Федоренко, священник Російської православної церкви та ін. Посмакував хліба, за яким скучив. 2 січня нам повідомили, що наш колега, канд. філософ. наук з Ленінградського університету Асєєв попросив американського притулку. Згодом передумав, через неадекватну поведінку американці помістили його в психіатричну клініку, з другого поверху якої він вистрибнув і зламав ногу, лежить з накладеним гіпсом (пізніше його вивезли в Союз). Хлопець психологічно “зірвався”.

У мене для зриву були більш вагомі причини. Олекса Біланюк, його трійка та його вплив без перебільшення відвели мене від нервового зриву. Як тоді, так і через десятки років вважаю дивом, що опинився в Рочестерському університеті, а не в Гарвардському, який в анкеті вказав першим. Сьогодні важко уявити ті часи: складні, ворожі відносини між країнами, від яких потерпали прості люди. Своїми негараздами не наважувався ділитися. Попри це моральну підтримку відчував без жодних слів. Зазначу, що в університеті, крім згаданої трійки, були інші українці, росіяни, білоруси. Були й такі, що дуже погано ставились до мене тільки тому, що я з Радянського Союзу.

Повернувшись до Рочестера, найперше зайшов на пошту і через шість тижнів інформаційного голоду отримав дві величезні картонні коробки з багатющою кореспонденцією. Працівник вибачився і співчутливо зауважив, що не може уявити де це все могло застрягнути. Таки на місці переглянув першу коробку, що потрапила під руки, і не виявив потрібного. Тоді, ніби в лихоманці, взявся за другу і в ній знайшов бажану і довгоочікувану телеграму, в якій мене вітали з народженням донечки і з проханням назвати ім'я. Розмахуючи перед поштарем телеграмою, емоційно зауважив, що це неподобство – отримати телеграму з півторамісячним запізненням. Телеграму, якій мене привітали з народженням донечки. Поштовий клерк взявся за голову, повторюючи: “Боже мій!” – щораз більше розтягуючи склади, і нарешті заявив: “Сер! Повірте, це не наша вина, це все ми отримали позавчора”. Телеграма була датована двома днями пізніше вбивства Кеннеді. Збіг обох подій – справжня детективна історія. Напевно, декому вбачалась у цьому повідомленні аналогія того, як на Потсдамську конференцію 1945 р. з нагоди вдалого випробування першої ядерної бомби Президенту Трумену з Білого Дому надійшла телеграма приблизно такого ж змісту: – “Бейбі народилось. Пологи пройшли успішно!” Додаткову плутанину внесло й те, що телеграма була відправлена зі Львова, а доною дружина народила в м. Ізяславі на Хмельниччині, перебуваючи у мами. Відтак, напевно потрібен був час для перевірки інформації. Нарру endy в цій історії посприяли окреслені в одному з листів ручка, в іншому ноженята, а в якомусь енному причеплено кольоровою ниткою до листа пасмо волоссячка народженої донечки.

Поділився радістю з Олексою Петровичем, просив допомогти вибрати дарунки донечці та дружині. Реакція була миттєвою. За відгукami дружини (згодом і сам переконався), все надіслане було найнеобхідніше, пишне, елегантне, очей не відірвати і разюче контрастувало з радянським “усе кра-

ще – дітям”. Не йняв віри, звідкіль п. Олекса все знає і так орієнтується у справах далеко не фізичних. Так могла вчинити лише доброзичлива, щира, великої душі людина. Вибираючи речі для малечі, щось давно замріяне мало заповлум’яніти в думці сего великого пана. Подію відзначили у родині Шепаровичів. Задля цього припас ще з Москви чорну ікру і горілку “Столичная”. Пізніше, через багато літ. і навіть сьогодні, прокручуючи в пам’яті цей епізод, не раз замислювався над тим, чому за консультацією щодо дитячих закупів не звернувся до котроїсь із дружин згаданих родин, п. Ірени або п. Ліди, яких уже добре знав і, яким, мабуть, ця місія пасувала б більше. Напевно, причиною є сама особистість Олекси Петровича. Він володів якимось незбагненим внутрішнім притяганням, доступністю. Найперше, заворожували його лагідна мова, розтягнені співучі закінчення слів. Він з однаковою повагою ставився як до студентів, зокрема до мене, так і до своїх колег не важливо нижчого чи вищого рангу. В поведінці, спілкуванні О. Біланюк навіть натяку не допускав про значимість своїх здобутків.

Професор О.П. Біланюк читав лекційний курс зі спеціальної і загальної теорії відносності і, звичайно, з вкрапленням своєї теорії про гіпотетичні надсвітлові частинки, як він їх називав. Термін “тахіони” з’явився пізніше. Властиво, завдяки його відкриттям, його курс був чи не найчисельнішим. Записувались на нього не лише фізики та математики, але й студенти інших спеціальностей. Американська система освіти цьому сприяє. Письмовий іспит здавало понад 300 студентів. Лектор під час іспиту походжав по зеленому газону перед корпусом. Випадково я надійшов у цей момент. На мою репліку, що студенти все попереписують, Олекса Петрович запросив до аудиторії. Мене вразили тиша і спокій, відсутність шпаргалок. Списувати не дозволяє не лектор, а система.

Завершуючи стажування, зайшов попрощатися, подякувати за неоціненну допомогу, доброзичливе ставлення та слушні поради й віддати фотоапарат. По дорозі зайшли в помешкання Олекси Петровича (“кавалерку” – за висловом професора), яке містилося в професорському будинку на території університету. Таке помешкання надавали винятково знаним ученим. Вартість оренди однокімнатної квартири з приєднаною кухнею суттєво дорожча, ніж у місті. У кімнаті шкіряний диван та найнеобхідніше. На моє зауваження, що тут бракує панни, – “До того йде, Василю, окрім того, ймовірно, у Рочестері не залишусь”, – була відповідь (гадаю тренінги з закупів дарунків моїй донечці не минули безслідно). Ми сердечно попрощалися.

Прогноз Олекси Петровича справдився і 1964 р. він розпочав професорську діяльність у Свартморському коледжі неподалік Філадельфії, репутація якого в наукових колах була високою. Коледж, як приватна установа, мав добре фінансове забезпечення, і успішним професорам один раз на п’ять років надавали річну оплачувану відпустку для проведення наукових досліджень у відомих світових лабораторіях. Скориставшись привілеєм, професор О.П. Біланюк виконував дослідження в ядерних центрах Італії, Франції, Німеччини. Одну з таких творчих відпусток він запланував провести в Інституті ядерних досліджень (м. Київ) де мали завершити будівництво нового, більш потужного, прискорювача. 1976 р. отримав бажане запрошення від Академії Наук УРСР. Разом з дружиною і донечками поселились в готелі “Феофанія”, де ми зустрілись. Вечеряли в ресторані, хотілося віддячити за гостинність у Рочестері, але Олекса Петрович категорично не згодився і розплатився за вечерю. Мовляв, він тут мешкає, тому пріоритет за ним. З’ясувалося, що у нашій “плановій системі” при-

скорювач вчасно не ввели в експлуатацію. Олекса Петрович не був би Біланюком якби така річ його засмутила. Дослідження можна проводити й на старому прискорювачі, зате дівчатка отримали можливість ходити в українську школу, краще вивчити українську мову. В негативі віднаходити позитив – не кожному вдається.

У червні цього ж року зателефонував завідувач Відділу статистичної теорії конденсованих систем (нині Інститут фізики конденсованих систем НАН України) академік І.Р. Юхновський. Повідомив, що до Львова прибуває О. Біланюк і просив показати навчальні лабораторії з фізики у Лісотехнічному інституті, позаяк на фізичному факультеті Франкового університету та в Політехніці є закрита тематика. Наші лабораторії на той час були досить презентабельними, ба більше, міністр освіти Г.Г. Єфименко після відвідин визнав рівень організації навчального процесу на кафедрі гідним наслідування, а викладачі були премійовані. Мені також хотілось продемонструвати свої успіхи.

О. Біланюк виступив у головному корпусі Львівського державного університету ім. Івана Франка з лекцією на тему новітніх досліджень у ядерній фізиці та фізиці елементарних частинок. Можна було захоплюватись багатою, ясною і чіткою мовою лектора, якщо зважити, що на фізичні теми українською йому рідко доводилось виступати. Єдиний раз у нього виникли труднощі з українським аналогом слова “perturbation” (збурення), в чому я допоміг.

Наступного дня О. Біланюк відвідав кафедру фізики ЛЛТІ. Питання було погоджене з ректором, він обіцяв прийняти іноземного гостя. Дорогою в інститут, майже під впливом вивчених за неповний рік у Києві наших реалій, Олексу Петровича “прорвало” і він сказав, що ми б усі виграли, якби мали дві партії, “наприклад, ваша Компартія і Прокитайська”. Олекса Петрович ніколи не був аполітичним. Навчальні лабораторії справили на гостя непогане враження, опісля відбулася зустріч із викладачами кафедри. Ректор не зміг прийняти гостя. Як мені пояснили – його терміново викликали в адміністрацію.

Увечері Олекса Петрович гостював у нас вдома, поведився з усіма приязно, по-домашньому. З приємністю розглядав вирощене “немовлятко”, якому він допомагав вибрати перші дарунки. Згадкою про це розчулив дружину і бабусю. Задав декілька запитань синові й залишився задоволений і відповідями, і ще більше мовою домашнього спілкування. Йому смакував тещин борщ, чим опчасливив її. Вона пізніше всім розповідала, який це славний професор, який ввічливий і добрий – він попросив добавки борщу. А борщ теща варила наравду смачний і запашний.

Декілька днів поспіль мене випитували чому я запросив американського професора на кафедру, адже Університет і Політехніка йому відмовили. Невже Лісотехніка – фізична вершина Львова? Я сподівався, що всі питання були погоджені. Треба пам’ятати що це був 1976 р.!

З настанням незалежності приїзди О. Біланюка почастишали, частішими були й наші зустрічі. Кілька разів заходив до нас додому з професором Р.П. Гайдою, у якого полюбляв зупинятись. Одного разу прийшли взимку з червоними тюльпанами, які Р.П. Гайда виростив у вазонках. Пригадую, ранньою весною дружина приготувала канапки з ікром, рибою. Олекса Петрович все відгорнув, натомість взявся за зелену цибулю – натуральний продукт!

1992 р. на моє прохання професор О.П. Біланюк виступив перед лі-

сотехніками з лекцією про особливості університетської освіти у США. На той час в Україні розпочиналась активна дискусія щодо перебудови вищої школи. В нашому Інституті були розроблені програми підготовки бакалаврів, магістрів та фахівців на базі як загальноосвітньої школи, так і технікумів, розпочато багато інших нововведень. За дорученням міністерства очолив групу з підготовки “Положення про організацію навчального процесу у вищих освітніх закладах України”, яким, до речі, навчальні заклади користуються досі. Тому такий виступ був бажаний. Присутніх захоплювало його критичне ставлення до багатьох проблем вищої школи, особливо щодо фінансування, покращення практичної підготовки фахівців, щораз прохолодніше ставлення молоді до вивчення фундаментальних наук, причини такого стану. Молодь не хоче долати труднощі, тому обирає не природничі науки, а гуманітарні та соціальні, які згодом приносять більший дохід. Уряд має стимулювати потяг молоді до фундаментальних знань – основи технічного прогресу. Лектор розкрив вади суспільного життя США і закликав всіляко протидіяти, аби не повторити ці помилки. Шкода, видається Україна не лише не уникнула вад, про які попереджав проф. Біланюк, а торує шлях найбільш диким формам нового суспільного устрою.

У цьому ж році нашій родині випало важке випробовування. З розгубленості переплутав поясний час, зателефонував уночі. Без жодного роздратування Олекса Петрович розпитав про суть проблеми і обіцяв допомогти. Через короткий час повідомив, що всі потрібні матеріали можу отримати у доні, Лади, яка тоді перебувала в науковому відрядженні в м. Києві. Там містилась добірка наукових праць і рекомендацій щодо тактики лікування важкої недуги, яку люб’язно збрала і надіслала його дружина, пані Лариса. Попри відому схему лікування, отримані деталі виявились винятково важливими. Чи це не найкраща характеристика людяності як Олекси Петровича, так і пані Лариси, якій моя родина висловлює ще раз щирі вдячність.

Олекса Петрович неохоче розповідав про себе. Але тих скупих слів вистачає, щоб оцінити його поневір’яння. Під час війни 16-річного юнака забрали на примусові роботи до Німеччини. Далі американська зона окупації, навчання в Бельгії, продовження навчання в Мічиганському університеті. Не лінгвістичний потяг змусив його вивчити основні європейські мови. Ще менше розповідав про свої здобутки. Волів радше говорити про успіхи своєї дружини, Лариси, та донечок. Лариса Біланюк – відомий фахівець у галузі радіології, має науковий ступінь доктора медицини, працює професором у Пенсильванському університеті. Вона частий гість в Україні. Її виступи в наукових медичних центрах, в тому числі у Львові, сприймались однаково доброзичливо як пресою, так і науковцями. З переходом Олекси Петровича в ранг *emeritus professor* (заслужений професор у відставці) подружжя почергово перебувало в Україні, вітаючись, як полюбляв жартувати професор, з літаків на зустрічних курсах. Вдома залишали один одному записки про місце і час перебування. До слова, з виходом в “*емеритуру*” за проф. О.П. Біланюком в університеті збереглися кабінет, комп’ютерна і оргтехніка та секретар.

Цікаво було довідатись як американці впливають на вибір їхніми дітьми майбутнього фаху і порівняти з нашою практикою. З гордістю Олекса Петрович розповідав, що він цінує і не заважає доням самостійно обирати майбутній фах. Єдине на чому наполягав, щоби на перших курсах бакалаврату неодмінно обрали вивчення математики та деяких інших фун-

даментальних дисциплін. Це дасть ширше поле маневру для вибору майбутньої професії. Організація навчального процесу в американській вищій школі ґрунтується на предметному принципі, а не на груповому, як у нас. Студент слухає математику з однією групою студентів, фізику – з іншою, а гуманітарну дисципліну ще з іншою. Відповідно заняття можуть бути розкидані на весь день а варіативна складова будь-якої спеціальності надзвичайно строката. Старша доня, Лариса, опанувала фах архітектора, молодша, Лада, опрацювала науковий напрям про вплив двомовності/багатомовності на стабільність/нестабільність держав з виходом і на українські мовні реалії.

Досягнувши визнання, професор О.П. Біланюк залишався скромною людиною. На моє запитання, які колективи прагнули висунути його для отримання Нобелівської премії, він відповів, що цього дуже хотів Сударшан (співатор відкриття). Відповідь не дозволяла подальшого заглиблення в зачеплену тему. Це була, як на мене, взірцево скромна людина. І в цьому теж його значимість.

Відчайдушним Олексу Петровича зробило летунство, вольові якості сформували життя, повоєнне поневіряння і заняття фізикою, а мужність – батьківське, українське коріння. Коли моя дружина (лікар) запитала його чи безпечно було пускатись у мандри через океан після перенесеної серйозної хвороби, він відповів, що особистий лікар дозволив, а самопочуття то вже інша річ, часом потрібно потерпіти.

Якогось року не вдалось зустрітись, і Олекса Петрович повідомив, що то не біда, скоро в Україну повернусь. Не знаю, чи відомі були йому слова пісні “На Україну повернусь, через роки, через віки...” (на слова О. Гавриша), але для багатьох із нас він буде часто повертатись. Сьогоднішні спогади-повернення – одне з них. Те, що він незбагненно любив Україну не на словах, а своїми вчинками – наша гордість і шана цій непересічній особистості. Адже професор Олекса Мирон Петрович Біланюк – не просто науковець, не просто українець – це символ людяності. Таким він для багатьох, і найперше нашої родини, залишиться назавжди.

**HIS HOBBY
WAS THROWING SUPER-LIGHT SPEED PARTICLES
AND SOARING IN THE AIR
(REMINISCENCES ABOUT O.M. BILANIUK)**

Vasyl VAJDANYCH

Ukrainian National Forestry University
103 General Chuprynka St., Lviv 79057, Ukraine

O.M. Bilaniuk, professor of experimental nuclear physics at Rochester University (1958–1964), later on professor in Swartmore College (since 1964), made a very positive contribution to the world science by his scientific works and discoveries, thereby having greatly enhanced the prestige of the Ukrainian scientific world. Quite a few of well-wishing articles and comments were published at different times in various literature sources that relate to us his thorny path to learning, let us into the world of his personal likes and hobbies, his public activities. His tireless and selfless work in Ukraine as foreign member of Ukrainian National Academy of Sciences, a member of editorial boards of

“The Ukrainian Physics journal”, the journal “The world of physics”, the work with a group of authors on the five-volume encyclopedia on physics, his being an enthusiastic popularizer of the science of physics and many others, arouse deep admiration while his scientific heritage remains to be studied. He was and remains a vivid personality who always had his own point of view. While being on a visit at someone’s place, the first thing for him to do to examine of the host’s library. None of the book titles was left unattended. None of comment, none of questions. Nevertheless, the picture of the host is done. By the way, he was connoisseur of literature and poetry.

The author of this article blesses his lucky stars to have had a pleasure of communications with Professor O. Bilaniuk during rather a long time. We first met in September 1963 at the Rochester University, USA, where the author was as a trainee.

The present essay describes the meetings with Professor Oleksa Bilaniuk the author had at different times over a period of many years. These took place in different situations and in various circumstances from everyday occurrences, uneasy at times, to scientific debates. The author tried to reproduce, or reconstruct, the response to some or other events, this being sometimes emotional, however, always weighed. Professor Oleksa Myron Bilaniuk remains in our memory as emotional interlocutor, polite, open-minded, friendly, honest, but first and foremost, as ardent patriot of Ukraine. He was proud to emphasize, “I am a firm Lemko”.